

Frans Jacobs

De essentie van Montaigne

ISVW UITGEVERS

Frans Jacobs

De essentie van Montaigne

ISVW UITGEVERS

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	7
1. WAT BEOOGDE MONTAIGNE?	11
2. WREEDHEID EN WOEDE	31
3. DE IJDELHEID VAN ROEM	45
4. GEWOONTES EN GEBRUIKEN	61
5. LEREN STERVEN	83
6. OUDERS EN KINDEREN	101
7. IRRATIONEEL GEDRAG	121
8. SOCIALE RELATIES	137
9. SEKS	155
10. REIZEN	171
11. ERVARING	187
12. SLOTBESCHOUWING	209
NOTEN	225

INLEIDING

De essentie van Montaigne is een titel die op het eerste gezicht niet bij Montaigne past. Toch gebruikt hij die term zelf wanneer hij zegt: 'Ik beschrijf niet mijn handelingen, maar mijzelf, mijn wezen.' Dat wezen blijkt echter te bestaan 'uit beweging en activiteit'. Zo is de titel van dit boek dus bedoeld: greep krijgen op de vluchtigheid van Montaigne.

Daarmee is meteen het verschil aangeduid met veel andere publicaties over Montaigne, die het oog richten op de levenskunst die hij aanhangt. Ik ontken natuurlijk niet dat Montaignes hoofdwerk een levenskunst bevat, maar het bevat zoveel meer dat boeiend is. Ik noem een paar zaken. Hij heeft er plezier in om 'out of the box te denken', zoals het tegenwoordig wel heet. De lezer komt voortdurend perspectiefwisselingen tegen, die hem weer op een ander been zetten, zonder dat hij weet of dat nu het goede is. De mentale vrijheid waarover Montaigne beschikt, doet bij de lezer soms het verlangen opkomen om nu eindelijk eens te horen waar het op staat. Tegelijk kan Montaigne heel doelgericht te werk gaan en de vinger op de zere plek leggen zonder eromheen te draaien. Prettig is ook dat Montaigne weinig eerbied heeft voor gezagsdragers, en trouwens ook voor gangbare meningen. Een vrijdenker als hij kom je niet gauw tegen, terwijl hij geacht werd zich een beetje gedeisd te houden in een tijd waarin vrije meningsuiting op gespannen voet stond met godsdienstige scherp-slijperij. Aangenaam is ook de relativerende toon die hij voortdurend aanslaat; hij komt zelfs heel oprecht over wanneer hij de draak steekt met zichzelf. Van opschepperij kun je hem niet betichten. Hij blijkt bovendien te beschikken over veel humor, vooral van het droge soort. En dan zegt hij het ook nog allemaal in een heel lenige en tegelijk gespierde taal, vol met kleurrijke (en vaak aan basale materiële verschijnselen ontleende) metaforen, een taal die

tevens speelt met de klank van woorden (wat in een vertaling natuurlijk grotendeels verloren gaat).

Toch heeft zijn manier van schrijven en argumenteren bevreedende kanten. Zo is hij er helemaal niet op uit om via helder uiteengezette argumenten en handig weerlegde tegenargumenten tot duidelijke en onomstotelijke conclusies te komen. Zeker in de wat langere essays vraagt de lezer zich af wat de man eigenlijk aan het doen is en waartoe het allemaal moet leiden. Lezers die gewend zijn aan weliswaar ingewikkelde, maar ordelijk opgebouwde filosofische betogen zitten vaak met de handen in het haar. Zulke lezers (ik ben er zelf een van) wil ik in dit boek tegemoet komen. Ik heb een aantal van de in totaal 107 essays samengebracht in een tiental kleine, thematisch samenhangende groepjes (daarmee bestrijk ik ongeveer 40% van het totaal; samen zijn de besproken essays representatief voor het geheel). Die in samenhang met elkaar te lezen schept vaak al meer duidelijkheid. In een vergelijkend commentaar ga ik telkens nader in op de teksten, waarbij ik waar nodig wijs op historische en filosofische achtergronden. Soms belicht ik zijn woorden vanuit recente filosofische theorieën, die Montaigne uiteraard vreemd zijn. Ik neem zelfs regelmatig de vrijheid om enige kritiek te leveren. Dat doe ik niet omdat ik het beter weet of het beter kan zeggen, maar om hulp te bieden bij het doorgronden van Montaignes teksten.

Vooraf wil ik de samenhang laten zien van wat Montaigne aan het zeggen is. Daartoe maak ik van alle besproken essays een enigszins ordelijke samenvatting; de commentaren volgen er telkens op. Die samenvattingen zijn geen uittreksel, waarbij de woorden van de auteur op de voet worden gevolgd. Het zijn samenvattingen die waar nodig de gedachtegang reconstrueren; ze hebben dus stiekem ook een commentariërende strekking. Natuurlijk wil ik niet de schijn wekken dat dit de optimale samenvattingen zijn van Montaignes essays. Het zijn niet meer dan hulpmiddelen bij het lezen van zijn teksten, en ik hoop dan ook dat de lezer dat inderdaad doet (en een eigen samenvatting maakt!). In de loop van mijn boek zal ik een nadere verantwoording bieden voor deze benaderingswijze van Montaigne. Aanvankelijk had ik aan dit boek zelfs de titel *Montaigne lezen* willen geven, maar *De essentie van Montaigne* klinkt natuurlijk een stuk substantiëler.

Wel heb ik die samenvattingen gelardeerd met citaten van Montaigne,

teneinde de lezer tegemoet te komen die niet twee boeken naast elkaar wil lezen. Die citaten verschaffen meteen enige *couleur locale*. Ik gebruik de levendige vertaling van Hans van Pinxteren, *Michel de Montaigne. De essays*, Athenaeum—Polak & Van Gennep, Amsterdam, 2012. In vergelijking met eerdere versies van deze vertaling treden helaas geringe verschuivingen op in de paginering. Soms verwijs ik ook naar de vertaling van Frank de Graaff die bij Boom is verschenen (tweede druk, 1993), die letterlijker is, maar daardoor ook minder fraai. Soms ben ik zo eigenwijs om te wijzen op fouten in de vertaling.

Het aantal van de essays die ik telkens groepeer, varieert overigens in hoeveelheid. In het begin van dit boek, waar ik vooral kortere essays uit de eerste twee delen van de *Essais* met elkaar vergelijk, is het aantal per hoofdstuk wat groter; de gemiddelde lengte van de essays van het eerste deel is overigens zeven pagina's, die van het tweede deel zestien pagina's (als we het extreem lange essay II.12 *Pleidooi voor Raymond Sebond* niet meetellen, zakt de gemiddelde lengte van de essays van het tweede deel naar tien pagina's). Later in het boek, waar vooral langere essays uit het derde deel figuren, bespreek ik soms zelfs maar één essay per keer; de gemiddelde lengte van de essays in het derde deel is drieëndertig pagina's. Uit de aard van mijn commentaar zal blijken dat ik dat laatste deel verreweg het interessantst vind.

Laat ik ook nog zeggen wat ik in dit boek allemaal *niet* doe. Ik geef geen overzicht van het leven van Montaigne; men kan dat overal vinden, desnoods op Wikipedia. Ik vermeld slechts dat hij is geboren in 1533 en gestorven in 1592. In de tussentijd verbouwde en dronk hij wijn (eerst bij voorkeur rode wijn, toen witte, daarna weer rode, allemaal met water gelengd). Het verloop van zijn leven beschouw ik verder als bekend. Soms wijs ik op biografische bijzonderheden die in levensbeschrijvingen van Montaigne meestal ontbreken. Ik geef ook geen informatie over de vele auteurs en de vele historische figuren waarnaar Montaigne voortdurend verwijst; daarvoor kan men ook overal terecht, bijvoorbeeld in het notenapparaat van de vertaling van Van Pinxteren. Ten slotte geef ik geen aparte bibliografie. In de noten noem ik uitsluitend teksten waarnaar ik in de tekst uitdrukkelijk verwijs, daaruit kan men natuurlijk een basale bibliografie betrekken.

De oerversie van dit boek heb ik geschreven in het kader van HOVO-

cursussen die ik aan de Vrije Universiteit en aan de Erasmus Universiteit heb gewijd aan Montaigne, terwijl natuurlijk de ISVW de vaste afnemer is van mijn geestesproducten. Ik ben de cursisten dankbaar dat ik mijn gedachten op hen heb mogen uitproberen. De redacteur en de corrector van ISVW uitgevers hebben me behoed voor menige grote en kleine valkuil.

Amstelveen, juli 2017

Frans Jacobs

1. Wat beoogde Montaigne?

Om dit te achterhalen werpen we een blik op de inleiding van de *Essais*. Deze was opgenomen in de eerste uitgave ervan uit 1580, waaraan Montaigne vanaf 1572 had gewerkt. Hij zal die inleiding wel hebben geschreven toen de 57 essays van het eerste boek en de 37 essays van het tweede boek, die samen de eerste uitgave uitmaakten, af waren. We mogen aannemen dat Montaigne erin wilde aangeven wat hij met zijn boek beoogde. Die inleiding citeer ik in haar geheel:

Aan de lezer (uit: Van Pinxteren 2012, 9)

Dit boek, lezer, is er een te goeder trouw. Het waarschuwt u meteen al dat ik er slechts persoonlijke en privé-doeleinden mee heb nagestreefd. Ik heb het net zomin om u te dienen als voor mijn eigen roem geschreven. Daartoe zijn mijn krachten niet toereikend. Het is slechts bestemd voor mijn vrienden en verwanten: als ik hun ben ontvallen (en dat zal weldra het geval zijn), kunnen zij er iets van mijn aard en mijn stemmingen in terugvinden en aldus de herinnering aan mij levend houden. Als het mij te doen was geweest om de bijval van de wereld, dan zou ik mij mooier en meer bestudeerd hebben voorgedaan. Ik wil dat men mij ziet in mijn eenvoud, gewoon zoals ik ben, ongedwongen en zonder opsmuk: want ik portretteer mijzelf. Hier zullen zowel mijn gebreken als mijn natuurlijke gedaante onverbloemd worden weergegeven, voorzover het fatsoen mij dit toestaat. Als ik onder een van die volken had geleefd waarvan het heet dat zij nog de gelukzalige vrijheid van de oorspronkelijke

natuurwetten genieten, weet dan dat ik mij volgaarne spiernaakt had laten zien, ten voeten uit. Dus, lezer, ik ben zelf de stof van mijn boek; u zou wel gek zijn uw tijd te verdoen met een zo frivool en ijdel onderwerp. Vaarwel dus.

Montaigne, 1 maart 1580

Hij wil zichzelf portretteren, en wel voor zijn vrienden en verwanten, die zo hun herinnering aan hem levend kunnen houden als hij gestorven is. Als Montaigne dit schrijft, denkt hij misschien ook terug aan zijn vriend Étienne de La Boétie, die hem op zijn sterfbed zijn boeken had nagelaten als herinnering aan hem. Een privémotief dus. Maar dat klopt niet helemaal, want hij publiceert het in Bordeaux (de uitgave van 1588 zelfs in Parijs), zodat het brede publiek kan meelesen. Maar dat brede publiek wil hij niet naar de mond praten: een groots en meeslepend leven zal hij niet voor hen opdissen, maar hij zal zichzelf in al zijn eenvoud portretteren. En wel 'te goeder trouw': hij zal dus een eerlijk beeld geven van zichzelf. Wel voegt hij er een voorbehoud aan toe: 'voorzover het fatsoen mij dit toestaat'. We moeten dat vermoedelijk zo verstaan dat hij geen onwaarheden zal vertellen, maar de volle waarheid zal hij niet in al haar naaktheid doen blijken. Kortom: een eerlijke zelfweergave kan de lezer verwachten, van een weinig opzienbarend leven, dat hij zonder opsmuk gaat weergeven. Inmiddels heeft hij zijn onderwerp nogal klein gemaakt: zijn schamele ik, dat hij daarom ook 'ijdel' noemt, in de zin van het Hooglied: alles is futiel. Op het eind komt de verzuchting dat de lezer wel gek is om daarmee zijn tijd te verdoen. Een wel heel aparte manier om zijn publiek te benaderen.

Dit laatste kan ik toelichten met behulp van het allerlaatste essay van de uitgave van 1588, dat een derde deel bevatte met dertien (verhoudingsgewijs lange) essays die Montaigne in vrij korte tijd heeft geschreven (na afloop van zijn burgemeesterschap van Bordeaux in 1585). De inleiding was toen allang verschenen, maar zij werd gehandhaafd en blijft dus de inleiding op het hele boek. Dat laatste essay, *De l'expérience* (*Over de ervaring*), bevat volgens velen de kern van wat Montaigne te vertellen heeft. Een groot deel daarvan bestaat uit triviale details over zijn slaap- en eetgewoontes, zijn voedselvoorkeuren (we krijgen regelmatig te horen dat hij erg van meloenen houdt) en bijvoorbeeld ook over het genoegens dat hij

'Anderen vormen de mens, ik vertel over hem, en portretteer er één in het bijzonder, die bar slecht is gevormd en die, als ik hem opnieuw kon modelleren, er echt heel anders uit zou zien.'

Aldus sprak Montaigne (1533-1592) over zichzelf en over zijn beroemde boek, de *Essays*. Hij was niet alleen een van de eerste moderne schrijvers, maar ook een grappenmaker en een eerlijke en charmerende verteller. Die hele Montaigne komt in dit boek tot leven.

Wat beoogde Montaigne met het schrijven van zo'n omvangrijk werk? Wat voor filosofie treffen we er zoal in aan? En waarom moeten we zo nodig horen dat hij zo veel van meloenen hield? Op zulke vragen geeft *De essentie van Montaigne* een antwoord. In twaalf thematische hoofdstukken gaat Frans Jacobs de gedachtegangen van de grote essayist na, reconstrueert ze waar ze verward zijn en toetst hij hun actualiteit. Dat doet Jacobs kritisch en nauwgezet, met veel oog voor de humor en het schrijfplezier van Montaigne.

